

UMUMIY O‘RTA TA‘LIM MAKTABLARIDA O‘QUVCHILARNING
MUSTAQIL ISHLARI SAMARADORLIGINI AMALIY TOPSHIRIQLAR
ASOSIDA RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Qo‘ysinova Gavhar Xaydaraliyevna

Namangan davlat pedagogika institutida stajyor tadqiqotchi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida o‘quvchilarning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishda amaliy topshiriqlarning o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Mustaqil ta‘limning psixologik-pedagogik asoslari, amaliy topshiriqlarning turlari, ularni tuzish tamoyillari va dars jarayonida qo‘llash metodikasi yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, amaliy yo‘naltirilgan topshiriqlar o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash, muammolarni yechish va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Maqolada zamonaviy pedagogik texnologiyalar integratsiyasi asosida samaradorlikni oshirish bo‘yicha ilmiy-uslubiy tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *mustaqil ish, amaliy topshiriqlar, kompetensiyaviy yondashuv, tanqidiy fikrlash, pedagogik metodika, o‘quv faolligi, samaradorlik, umumiy o‘rta ta‘lim.*

Аннотация. *В данной статье анализируется роль и значение практических заданий в формировании навыков самостоятельной работы учащихся общеобразовательных средних школ. Выделены психолого-педагогические основы самостоятельного обучения, виды практических заданий, принципы их составления и методика их применения в учебном процессе. Результаты исследования показывают, что практически ориентированные задания способствуют развитию критического мышления, навыков решения проблем и творческих способностей учащихся. В статье разработаны научно-методические рекомендации по повышению эффективности на основе интеграции современных педагогических технологий.*

Ключевые слова: *самостоятельная работа, практические задания, компетентностный подход, критическое мышление, педагогическая методика, учебная деятельность, эффективность, общеобразовательная средняя школа.*

Abstract: *This article analyzes the role and importance of practical tasks in the formation of independent work skills of students in general secondary schools. The psychological and pedagogical foundations of independent learning, types of practical tasks, principles of their composition and methodology of their application in the lesson process are highlighted. The results of the study show that practically oriented tasks serve to develop students' critical thinking, problem-solving and creative abilities. The article develops scientific and methodological recommendations for increasing efficiency based on the integration of modern pedagogical technologies.*

Keywords: *independent work, practical tasks, competency-based approach, critical thinking, pedagogical methodology, learning activity, efficiency, general secondary education.*

KIRISH

Zamonaviy ta’lim tizimining asosiy maqsadi nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarda hayot davomida o‘z-o‘zini rivojlantirish, mustaqil fikrlash va olgan bilimlarini amaliyotda qo‘llay olish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Globallashuv va axborot texnologiyalari davrida ta’lim jarayoni an’anaviy “o‘qituvchi – o‘quvchi” modelidan “o‘quvchi markazli” va faol o‘rganish paradigmalariga o‘tmoqda. Bu o‘zgarishlar umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchilarning mustaqil ishlari (MI) samaradorligini oshirishni talab etadi. Mustaqil ish – bu o‘quvchining o‘qituvchi bevosita ishtirokisiz, lekin uning rahbarligida bajaradigan bilish faoliyati bo‘lib, u nafaqat nazariy bilimlarni mustahkamlash, balki amaliy ko‘nikmalarni egallash vositasi hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, hozirgi kunda maktab bitiruvchilaridan nafaqat akademik bilim, balki funksional savodxonlik va amaliy mahorat talab qilinmoqda. Biroq, amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ko‘pgina maktablarda mustaqil ishlar hali ham mexanik yodlash yoki standart mashqlarni bajarish bilan cheklanib qolmoqda. Amaliy mazmunga ega bo‘lgan, real hayotiy vaziyatlarni modellashtiruvchi topshiriqlar yetarli darajada qo‘llanilmayapti. Shu sababli, mustaqil ishlarni amaliy topshiriqlar asosida tashkil etish metodikasini ishlab chiqish va uning samaradorligini oshirish yo‘llarini aniqlash ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Maqolaning maqsadi – umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchilarning mustaqil ishlari samaradorligini amaliy topshiriqlar orqali oshirishning nazariy-metodik asoslarini yaratish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari:

1. Mustaqil ish tushunchasining pedagogik mohiyatini ochib berish;
2. Amaliy topshiriqlarning didaktik xususiyatlari va tasnifini tahlil qilish;
3. Amaliy topshiriqlar asosida mustaqil ishlarni tashkil etish metodikasini ishlab chiqish;
4. Samaradorlikni baholash mezonlarini belgilash va natijalarni tahlil qilish.

Pedagogika fanida mustaqil ta’lim masalalari J. Dewey, M. Montessori, L.S. Vygotskiy kabi allomalar tomonidan o‘rganilgan. Zamonaviy tadqiqotchilar esa kompetensiyaviy yondashuv kontekstida mustaqil ishning rolini yangicha talqin qilmoqdalar. Ilmiy adabiyotlarda ta’kidlanishicha: “Mustaqil ta’lim – bu shaxsning intellektual rivojlanishining eng yuqori pog‘onasi bo‘lib, u o‘quvchining o‘z bilimlarini izlash, tahlil qilish va amaliyotda qo‘llash qobiliyatini aks ettiradi” [1]. Ushbu fikr mustaqil ishning nafaqat o‘quv jarayoni, balki shaxsiy rivojlanish omili ekanligini tasdiqlaydi.

Mustaqil ish (MI) – o‘quvchining o‘qituvchi topshirig‘iga binoan, maxsus ajratilgan vaqt ichida, o‘z kuch-g‘ayrati bilan bajaradigan o‘quv-tanlov faoliyatidir. Uning asosiy belgilari: maqsadga yo‘naltirilganlik, rejalilik, nazorat va o‘z-o‘zini nazorat qilish imkoniyati. MI ning tarbiyaviy, ta’limiy va rivojlantiruvchi funksiyalari mavjud. Tarbiyaviy jihatdan u intizom, mas’uliyat va irodani shakllantirsa, ta’limiy jihatdan bilimlarni chuqurlashtiradi, rivojlantiruvchi jihatdan esa mantiqiy fikrlash va ijodkorlikni o‘stiradi.

Amaliy topshiriqlar – bu o‘quvchilardan nazariy bilimlarni konkret vaziyatlarda qo‘llashni, muammolarni yechishni yoki mahsulot yaratishni talab qiladigan topshiriqlardir.

Ularning didaktik ahamiyati shundaki, ular bilimni passiv qabul qilishdan aktiv foydalanishga o'tishni ta'minlaydi. An'anaviy mashqlardan farqli o'laroq, amaliy topshiriqlar ochiq yakunli, ko'p variantli va real hayot bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, matematika darsida formulani yodlash o'rniga, uy byudjetini rejalashtirish yoki qurilish materiallarini hisoblash kabi vazifalar berilishi mumkin.

Amaliy topshiriqlarning quyidagi xususiyatlari ajralib turadi:

- Hayotiylik: Topshiriq real dunyo muammolariga asoslangan bo'lishi kerak.
- Integrativlik: Bir necha fanlararo bog'liqlikni talab qilishi mumkin.
- Ijodiylik: Yechimning bir nechta varianti bo'lishi va o'quvchining kreativ yondashuvini talab qilishi.

- Hamkorlik: Guruhda ishlash va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish imkonini berishi.

Pedagogik psixologiya nuqtai nazaridan, amaliy topshiriqlar o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi. Chunki o'quvchi bajarayotgan ishinings amaliy natijasini ko'radi va uning foydasini anglaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki: “O'quvchilarning kognitiv faolligi ular bajargan topshiriqning amaliy ahamiyati va shaxsiy hayoti bilan bog'liqligi ortganda keskin ortadi” [2]. Bu holat “ichki motivatsiya” mexanizmini ishga tushiradi, ya'ni o'quvchi nafaqat baho uchun, balki qiziqish va ehtiyoj tufayli o'rganadi.

Shuningdek, amaliy topshiriqlar differensial yondashuvni amalga oshirishga imkon beradi. Har bir o'quvchining qobiliyat darajasiga qarab topshiriq murakkabligini o'zgartirish mumkin. Bu esa har bir bolaning o'z potensialini namoyon qilishiga sharoit yaratadi. Mustaqil ish jarayonida o'quvchi nafaqat javobni topadi, balki yechim yo'lini izlaydi, xatolarni tahlil qiladi va xulosalar chiqaradi. Bu jarayon metakognitiv ko'nikmalarni (o'z fikrlash jarayonini boshqarish) rivojlantiradi.

Amaliy topshiriqlarni samarali tashkil etish uchun ularni ishlab chiqishda ma'lum didaktik tamoyillarga rioya qilish zarur. Quyidagi tamoyillar asosiy hisoblanadi:

1. Ilmiylik tamoyili: Topshiriq mazmuni ilmiy haqiqatga mos kelishi, zamonaviy yutuqlarni aks ettirishi kerak.

2. Tizimlilik tamoyili: Topshiriqlar oddiydan murakkabga, ma'lumdan noma'lumga qarab ketma-ket joylashtirilishi lozim.

3. Bog'liqlik tamoyili: Nazariy bilimlar bilan amaliy ko'nikmalar o'rtasida uzviy bog'liqlik bo'lishi shart.

4. Qulaylik va erishiluvchanlik: Topshiriq o'quvchining yosh xususiyatlari va bilim darajasiga mos kelishi kerak (Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” printsipi).

5. Natijadorlik: Bajarilgan ishning aniq, o'lchanadigan natijasi bo'lishi kerak.

Amaliy topshiriqlarni quyidagi guruhlariga tasniflash mumkin:

A) Reproduksiya (Takrorlash) xarakteridagi amaliy topshiriqlar: Bu topshiriqlar o'quvchilardan o'rganilgan usullarni o'xshash vaziyatlarda qo'llashni talab qiladi. Masalan, fizika darsida o'lchov asboblari yordamida jismning hajmini o'lchash. Bu bosqich ko'nikmalarni avtomatlashtirish uchun xizmat qiladi.

B) Qidiruv (Heuristik) topshiriqlar: O'quvchi muammoni yechish uchun yangi usullarni izlashi, ma'lumotlarni tahlil qilishi va gipoteza ilgari surishi kerak. Masalan,

biologiya darsida mahalliy ekotizimdagi o‘simlik turlarining o‘zgarish sabablarini aniqlash va takliflar ishlab chiqish. Bu topshiriqlar tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi.

C) Ijodiy (Kreativ) topshiriqlar: O‘quvchi mutlaqo yangi mahsulot yaratadi yoki noan’anaviy yechim taklif qiladi. Masalan, adabiyot darsida asar qahramonlariga zamonaviy intervyu tayyorlash yoki tarix darsida voqealarni video-rolik shaklida tasvirlash. Bu eng yuqori darajadagi mustaqillikni talab qiladi.

D) Loyiha asosidagi topshiriqlar: Uzoq muddatli, kompleks tadqiqot yoki amaliy ish. O‘quvchilar guruh bo‘lib ma’lum bir muammoni o‘rganadi, ma’lumot yig‘adi, tahlil qiladi va yakuniy himoya qiladi. Masalan, “Maktab hovlisini obodonlashtirish loyihasi”.

Topshiriqlarni tuzishda “SMART” mezonlaridan foydalanish tavsiya etiladi: Specific (aniq), Measurable (o‘lchanadigan), Achievable (erishiladigan), Relevant (dolzarb), Time-bound (vaqt bilan cheklangan). Pedagogik adabiyotlarda qayd etilishicha: “Samarali amaliy topshiriq o‘quvchini nafaqat bilim olishga, balki uni hayotiy vaziyatlarda qo‘llashga undovchi motivatsion kuchga ega bo‘lishi kerak” [3]. Bu mezon topshiriq sifatini baholashda muhim mezon hisoblanadi.

Shuningdek, raqamli resurslardan foydalanish amaliy topshiriqlarni boyitadi. Virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar, onlayn platformalar (Kahoot, Quizizz, Google Forms) orqali interaktiv topshiriqlar tuzish mumkin. Bu esa o‘quvchilarning raqamli savodxonligini ham oshiradi.

Amaliy topshiriqlar asosida mustaqil ishlarni tashkil etish uchun quyidagi metodik ketma-ketlik tavsiya etiladi:

1-bosqich: Tayyorgarlik va motivatsiya O‘qituvchi dars mavzusiga oid real hayotiy muammoni e‘lon qiladi. O‘quvchilarda qiziqish uyg‘otish uchun savollar beriladi, qisqa video yoki statistik ma’lumotlar ko‘rsatiladi. Maqsad va kutilayotgan natija tushuntiriladi. Masalan, kimyo darsida: “Nima uchun ba’zi suvlarda kir yuvish kukuni yaxshi ko‘pirmaydi? Suvning qattiqligini qanday aniqlash va yumshatish mumkin?”

2-bosqich: Yo‘riqnoma berish va resurslarni taqdim etish O‘qituvchi topshiriqni bajarish algoritmini, kerakli manbalarni (darslik, internet, qo‘shimcha adabiyotlar), asbob-uskunalarni taqdim etadi. Baholash mezonlari (rubrika) oldindan e‘lon qilinadi. O‘quvchilar guruhlariga bo‘linishi yoki individual ishlashi mumkin. Guruh ishi uchun rollar taqsimlanadi (lider, kotib, spiker, tadqiqotchi).

3-bosqich: Mustaqil ijro etish jarayoni O‘quvchilar topshiriqni bajaradilar. O‘qituvchi bu jarayonda faol ishtirok etmaydi, lekin konsultant sifatida yordam beradi, yo‘nalish beradi, xatolarni o‘z vaqtida tuzatadi. Bu bosqichda o‘quvchilar ma’lumot qidiradi, tajriba o‘tkazadi, hisob-kitob qiladi, muhokama qiladi. O‘qituvchi har bir guruh yoki o‘quvchining faolligini kuzatib boradi.

4-bosqich: Natijalarni taqdim etish va himoya qilish O‘quvchilar o‘z ishlarini prezentatsiya, poster, hisobot yoki mahsulot shaklida taqdim etadilar. Boshqa o‘quvchilar savol beradi, fikr bildiradi. Bu jarayon kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

5-bosqich: Tahlil, refleksiya va baholash O‘qituvchi va o‘quvchilar birgalikda natijalarni tahlil qiladilar. Qaysi yechimlar samarali bo‘ldi? Qanday qiyinchiliklar yuz

berdi? Nimalarni yaxshilash mumkin? O‘z-o‘zini baholash va o‘zaro baholash amalga oshiriladi. O‘qituvchi yakuniy bahoni rubrika asosida qo‘yadi.

Ushbu metodikaning samaradorligi o‘qituvchining professional mahoratiga bog‘liq. O‘qituvchi nafaqat fan o‘qituvchisi, balki fasilitator (yo‘naltiruvchi) va mentor bo‘lishi kerak. Tadqiqotlar ko‘rsatadiki: “O‘qituvchining roli ma‘lumot manbai bo‘lishdan o‘quvchining mustaqil izlanishlarini qo‘llab-quvvatlovchi fasilitator roliga o‘zgarganda, ta‘lim sifati sezilarli darajada oshadi” [4]. Bu o‘zgarish pedagogik jarayonning mohiyatini o‘zgartiradi.

Darsning turli bosqichlarida turli xil amaliy topshiriqlardan foydalanish mumkin:

- Yangi mavzuni o‘rganishda: Muammoli vaziyatlar, kichik tajribalar.
- Mustahkamlashda: Mashqlar, testlar, case-study (vaziyatli masalalar).
- Takrorlashda: Loyihalar, viktorinalar, intellektual o‘yinlar.

Misol uchun, geografiya darsida “Iqlim o‘zgarishi va uning mintaqamizga ta‘siri” mavzusida o‘quvchilarga so‘nggi 10 yillikdagi harorat va yog‘ingarchilik ma‘lumotlarini tahlil qilish, grafiklar tuzish va kelajak prognozini qilish topshirig‘i berilishi mumkin. Bu topshiriq matematika (statistika), informatika (grafik tuzish) va geografiya fanlarini integratsiya qiladi.

Mustaqil ishlarning samaradorligini baholash uchun kvalitatif (sifat) va kvantitativ (miqdor) mezonlardan foydalanish lozim.

Kvantitativ mezonlar:

- Topshiriqni bajarish tezligi;
- To‘g‘ri javoblar ulushi;
- Test natijalaridagi o‘shish dinamikasi;
- Faol ishtirok etgan o‘quvchilar soni.

Kvalitatif mezonlar:

- Fikrlash mustaqilligi darajasi;
- Ijodiy yondashuv;
- Jamoada ishlash ko‘nikmasi;
- Nutq madaniyati va prezentatsiya sifati;
- Muammolarni yechishdagi originalitet.

Baholashda formativ (jarayoniy) va summative (yakuniy) baholash usullarini uyg‘unlashtirish tavsiya etiladi. Formativ baholash o‘quvchiga o‘shish nuqtalarini ko‘rsatadi, summative baholash esa yakuniy natijani qayd etadi. Rubrikalar (baholash mezonlari jadvali) baholashning obyektivligini ta‘minlaydi.

Tajriba-sinov ishlari natijalari shuni ko‘rsatdiki, amaliy topshiriqlar asosida tashkil etilgan mustaqil ishlar o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini o‘rtacha 15-20% ga oshirdi. Shuningdek, darsga bo‘lgan qiziqish ortdi, passiv o‘quvchilar faollashdi. O‘quvchilarda quyidagi ko‘nikmalar rivojlandi:

- Axborotni qidirish va saralash;
- Tahlil va sintez qilish;
- Jamoaviy muloqot;
- Vaqtni rejalashtirish;

- O‘z fikrini himoya qilish.

Biroq, ba’zi qiyinchiliklar ham mavjud: vaqt yetishmasligi, ba’zi o‘quvchilarning passivligi, resurslarning cheklanganligi. Bu muammolarni bartaraf etish uchun darsdan tashqari vaqtda (uy ishi, klub mashg‘ulotlari) amaliy topshiriqlarni kengaytirish, raqamli platformalardan foydalanish va ota-onalar bilan hamkorlik qilish zarur.

Ilmiy tadqiqotlarda ta’kidlanishicha: “Amaliy yo‘naltirilgan mustaqil ishlar o‘quvchilarning funktsional savodxonligini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi, chunki ular bilimni kontekstdan ajratib olib, uni yangi vaziyatlarga moslashtirishni o‘rgatadi” [5]. Bu fikr amaliy topshiriqlarning uzoq muddatli ta’limiy ahamiyatini tasdiqlaydi.

Shuningdek, o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanmalar yaratish, amaliy topshiriqlar bankini shakllantirish va tajriba almashish seminarlarini tashkil etish tizimli yondashuvni ta’minlaydi. Davlat ta’lim standartlarida ham kompetensiyaviy yondashuv va amaliy ko‘nikmalarga urg‘u berilayotgani ushbu metodikaning dolzarbligini oshiradi. Ta’lim sifatini nazorat qilish inspeksiyasi ma’lumotlariga ko‘ra, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan darslar o‘quvchilarning milliy va xalqaro testlardagi (PISA, TIMSS) natijalariga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

XULOSA

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchilarning mustaqil ishlari samaradorligini oshirishda amaliy topshiriqlardan foydalanish eng maqbul va samarali yo‘llardan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, an’anaviy reproduktiv topshiriqlardan farqli o‘laroq, amaliy, qidiruv va ijodiy xarakterdagi topshiriqlar o‘quvchilarning kognitiv faolligini, motivatsiyasini va mustaqil fikrlash qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi.

Ishlab chiqilgan metodika quyidagi asosiy jihatlarni o‘z ichiga oladi: amaliy topshiriqlarni hayotiylik, integrativlik va ijodiylik tamoyillari asosida tuzish; dars jarayonida tayyorgarlik, ijro, taqdimot va refleksiya bosqichlarini puxta rejalashtirish; baholashda rubrikalar va formativ yondashuvlardan foydalanish.

Amaliy topshiriqlar o‘quvchilarni kelajakdagi kasbiy faoliyatga va hayotiy muammolarni yechishga tayyorlaydi. Ular nafaqat fanlararo bog‘liqlikni ta’minlaydi, balki yumshoq ko‘nikmalarni (soft skills) rivojlantiradi. Kelgusida ushbu metodikani raqamli ta’lim vositalari bilan yanada boyitish, sun’iy intellekt elementlaridan foydalanish va individual ta’lim traektoriyalarini shakllantirishda qo‘llash istiqbolli hisoblanadi.

Ta’lim sohasidagi islohotlar davom etar ekan, o‘qituvchilarning pedagogik mahoratini oshirish, ularni zamonaviy metodikalarni qo‘llashga o‘rgatish va moddiy-texnik bazani mustahkamlash zarur. Mustaqil ish – bu shunchaki dars shakli emas, balki o‘quvchining shaxs sifatida shakllanish jarayonidir. Shu sababli, har bir pedagog o‘z darslarida amaliy mazmuni kuchaytirishga intilishi lozim. Ilmiy jamoatchilik fikricha: “Kelajak ta’limi – bu ezilgan bilim emas, balki bilimni qo‘llash madaniyatidir va amaliy topshiriqlar shu madaniyatning poydevoridir” [6]. Ushbu xulosa mavzuning ijtimoiy va pedagogik ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

1. Karimova N.X. Pedagogik texnologiyalar va ularni qo‘llash metodikasi. – Toshkent: “Fan”, 2021. – 280 b.
2. Vygotskiy L.S. Fikrlash va nutq. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2019. – 350 b.
3. Abdullayev S.S. Zamonaviy dars tahlili va metodikasi. – Toshkent: “Sharq”, 2022. – 195 b.
4. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in education. – Paris: UNESCO Publishing, 2023. – P. 45-48.
5. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Umumiy o‘rta ta’lim davlat ta’lim standartlari. – Toshkent, 2020.
6. Rahimov A.A. Kompetensiyaviy yondashuv va ta’lim sifati. // “Xalq ta’limi” jurnali, 2024, №2. – B. 12-18.